

ظرفیت های نظام حقوقی ایران در بهره‌مندی از سازمان های مردم نهاد به منظور فسادزدایی و شفافیت آفرینی

حمید رحیمی^۱، صابر نیاورانی^{۲*}، محمد جلالی^۳، اسدالله یآوری^۴

چکیده:

منظور از فساد در این پژوهش (فساد نهادهای دولتی و مسئولیتی)، سوءاستفاده از قدرت واگذار شده برای منافع شخصی است که برای مقابله و مبارزه با آن، راهکارهای متعددی در سطح ملی و فرا ملی وجود دارد. شفافیت آفرینی به مجموعه‌ای از اقدامات برای دسترسی و انتشار اطلاعات گویند. سازمان های مردم نهاد (سمن) به عنوان نهادهای مستقل از دولت می‌توانند در راستای فساد زدایی و شفافیت آفرینی نقش پررنگ و تاثیر گذاری داشته باشند. طبق مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حاکمیت مردم و مشارکت عامه‌ی آن‌ها در تعیین سرنوشت کشور مورد تأکید است. سمن ها عینی ترین نهاد مردمی مشارکتی برای نیل به اهداف محوله هستند و مشارکت این نهادها در نظام حقوقی می‌تواند در کارآمدی و ایجاد اعتماد عمومی نقش برجسته‌ای ایفا کند. موانع فعالیت سمن ها شامل: عدم دسترسی کامل به فهرست دارایی ها و ترازنامه‌ی مسئولین، التزام به پرداخت هزینه و صرف وقت، محدودیت قانونی و ... هست. مشارکت سازمان های مردم نهاد به عنوان یکی از عوامل حسن اداره‌ی کشور از جنبه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود.

واژگان کلیدی: سمن، فساد زدایی، مردم نهاد، ایران، شفافیت آفرینی.

* دانشجوی دکتری تخصصی حقوق عمومی، گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

** استادیار، گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه

آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) sabberniavarani@gmail.com

*** استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

**** استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

مقدمه

مبارزه با فساد طیف وسیعی از قوانین کیفری و اداری را شامل می‌شود. بسیاری از مصادیق فساد یا در مجموعه قوانین کیفری قرار دارند و یا برای تحقق آن‌ها به قوانین کیفری نیاز است. همچنین تحقق بسیاری از قوانین کیفری به صورت غیر مستقیم نیازمند ظرفیت سازی مبارزه با فساد است. با همه‌ی اهمیت مبارزه با فساد، نهادهای مدنی در این حوزه، علی‌رغم پشت سر نهادن تحولاتی پر فرار و نشیب؛ تنها در وادی دستور و قامت قانون بارقه‌ی امیدی را روشن نگاه داشته است؛ اما در عرصه عمل، از همین اندک ظرفیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد استفاده نمی‌شود. نوشتار حاضر با ملاحظه ظرفیت‌های بین‌المللی و داخلی، کوششی است با این هدف که ظرفیت‌های نظام حقوقی مبارزه با فساد را برای نهادهای مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد ایران بیان کند و فرصت‌ها و محدودیت‌ها و چالش‌های فراروی را روشن نماید.

۱-۱- فساد زدایی و شفافیت آفرینی

تعریف فساد شامل مواردی مانند: سوءاستفاده از قدرت، دریافت رشوه، اخاذی، اختلاس، کلاه برداری، باج و موارد مشابه دیگر است. (Lambsdorff & UN, 2004) فساد برخلاف تصور اولیه، امری مطلق نیست و از جامعه‌ای به جامعه دیگر تفاوت دارد و امکان دارد عملی در یک جامعه فساد تلقی شود ولی در کشوری دیگر فساد محسوب نشود و حتی ممکن است در برهه‌ی زمانی خاص فساد تلقی شود ولی پس از مدتی فساد محسوب نشود. (موسوی، ۱۳۸۲: ۹۸)

نظریه پردازان معتقدند افشای اطلاعات مالی، شفافیت آفرینی و اطلاع رسانی به عنوان دشمن اصلی فساد اداری تلقی می‌شوند. (خضری، ۱۳۸۷: ۸۲) برای ایجاد شفافیت ناگزیر باید به اصل انتشار اطلاعات توسل کرد؛ به طوری که می‌توان گفت شفافیت از مدخل انتشار اطلاعات به دست می‌آید و بدون انتشار اطلاعات رسیدن به شفافیت امری موهوم می‌باشد. (زارعی و محسن زاده، ۱۳۹۲: ۳۴)

اصول قانون اساسی که به طور ضمنی بر ضرورت مبارزه با فساد و ریشه‌کنی مصادیق و مظاهر آن تأکید می‌نماید، از جمله مهم‌ترین ابزارهای قانونی مبارزه با فساد در کشور ما محسوب می‌شود. در کنار اصول قانون اساسی تاکنون در نظام قانون‌گذاری ایران قوانین بسیاری برای مبارزه با فساد تدوین و به تصویب مراجع قانون‌گذاری رسیده است.

۱-۲- قوانین و راهکارهای مربوط به منع فساد

طبق مطالعات صورت گرفته بین سطح فساد و تحت تعقیب قرار گرفتن مسئولانی که از قانون تبعیت نمی‌کنند رابطه‌ی مستقیم وجود دارد و در کشورهایی که قانون، متخلفین از اعلام اموال را

تحت تعقیب قرار می دهند فساد کمتر است.

هرچه حاکمیت قانون (در مقابل حاکمیت اشخاص) در کشور بیشتر باشد به همان اندازه در مسیر حکمرانی خوب قدم مؤثری برداشته ایم (میدری، ۱۳۸۵: ۲۶۵). همچنین داشتن ضمانت اجرا یکی از ویژگی های ذاتی قانون است و قانونی موفق است که دارای ضمانت اجرای مناسبی نیز باشد (راسخ، ۱۳۸۵: ۱۶). عمده قوانین مرتبط با بحث منع فساد در ایران عبارتند از: قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد (سند مریدا، ۲۰۰۳)^۱ برای مبارزه با فساد مصوب ۱۳۸۵، قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد مصوب ۱۳۸۷ و قانون رسیدگی به داریی مقامات، مسئولان و کارگزاران جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۹۴. اصل ۱۴۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران رسیدگی به اموال و داریی های تعداد محدودی از مقامات عالی رتبه کشور را به رئیس قوه قضائیه سپرده است که این اصل پیشگیرانه از فساد و مقدماتی محسوب می شود. (کانون اندیشه‌ی دانشجوی مسلمان، ۱۳۸۰: ۱۰۳)

برنامه ششم توسعه نیز بخش ششم برنامه را تحت عنوان «نظام اداری، شفافیت و مبارزه با فساد» ذکر کرده است و در ماده‌ی ۲۹ برنامه، دولت را مکلف به ثبت حقوق و مزایای کارکنان خود در راستای افزایش شفافیت و مبارزه با فساد کرده است (درخشان و وکیلان، ۱۳۹۶: ۲۲۵-۲۵۰).

از راهکارهای مقابله با فساد ایجاد زمینه‌ی پاسخگویی هست که پاسخگویی خود انواع مختلفی دارد و با توجه به بسترهای قانونی و شرایط ساختار اداری ممکن است از آن‌ها استفاده شود. پاسخگویی درون سازمانی یا سلسله مراتبی^۲ و پاسخگویی برون سازمانی به نهادهای قضایی، سازمان های مردم نهاد و افکار عمومی انواع پاسخگویی اند که نقش به سزایی در کاهش فساد دارند و در کشورهای دموکراتیک تمایل به پاسخگویی برون سازمانی بیشتر است؛ چرا که امکان تبانی و تسامح در پاسخگویی سلسله مراتبی بیش از پاسخگویی برون سازمانی است. (پاول^۳، ۱۹۹۱: ۱۲)

دسترسی آزاد به اطلاعات و آزادی بیان از راهکارهای دیگر برای مقابله و مبارزه فساد است. در کشورهای دموکراتیک به دلیل آزادی بیان مطبوعات، عکس العمل مردم مسالمت آمیز و از طریق انتخابات است ولی در کشورهای غیر دموکراتیک این عکس العمل از طریق خیزش یا کودتا است؛ چراکه اغلب اجازه اعتراض به عملکرد دولت از جمله در زمینه‌ی مبارزه با فساد به مردم داده نمی شود. (حبیبی، ۱۳۷۵: ۷۶)

^۱ مریدا نام شهری در کشور مکزیک است که کنوانسیون سازمان ملل متحد علیه فساد در آنجا منعقد شده بود.

^۲ up ward

^۳ Paul

۳-۱- نقش نهادهای غیردولتی در مقابله با فساد

جامعه‌ی مدنی و نهادهای مردم نهاد می‌توانند به عنوان مهم‌ترین ابزارهای مبارزه با فساد ایفای نقش کنند. هر کشور، اقدامات داخلی لازم را بر اساس قانون اساسی خود انجام می‌دهد تا مشارکت فعال افراد و گروه‌های خارج از بخش عمومی و دولتی را مانند جامعه‌ی مدنی، سازمان‌های غیردولتی، ادارات منطقه‌ای و ... جلب نماید تا در جهت پیشگیری و مبارزه با فساد و افزایش آگاهی عمومی در مورد وجود، علل، گرایش و اثرات فساد، فعالیت نمایند. (یوان^۱، ۲۰۰۳: ۴۱) با توجه به سابقه موفق سازمان‌های مردم نهاد در برخی مسائل جهانی مانند محیط زیست، حقوق بشر و مراقبت‌های بهداشتی، گرایش جهانی به همکاری با سازمان‌های مردم نهاد برای مبارزه با فساد اقدام مناسبی به نظر می‌آید. (ماریت و گلز برگن^۲، ۲۰۱۰: ۴۹) پس گرچه دولت، خود می‌تواند در این راستا، در کنار مردم قرار گیرد اما سازمان‌های مردم نهاد به دلیل موفقیتشان در زمینه‌های دیگر، عناصر قابل اعتمادی در زمینه‌ی افزایش آگاهی عمومی و ارائه‌ی اطلاعات مرتبط با پیگرد قانونی فساد به حساب می‌آیند.

۲- ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی و اسناد بالادستی کشور

امروزه سازمان‌های مردم نهاد به عنوان نمایندگان جامعه در پیشبرد مسائل فرهنگی و اجتماعی جایگاه و نقش خطیر و اساسی دارند. حضور و نقش‌آفرینی این سازمان‌ها می‌تواند ضمن تأمین و تضمین مشارکت عموم مردم، بر کارآمدی و اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌های مختلف کشور اثرگذار باشد. روشن است که برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های سازمان‌های مردم نهاد در سیاست‌ها و برنامه‌های مختلف کشور، بسترهای مناسب برای مشارکت آن‌ها در جامعه فراهم است. طیف وسیعی از روش‌های مفید از جمله برگزاری جلسات جامع، مناظره‌ها، گفتگوهای غیررسمی و... وجود دارد که در آن سازمان‌های مردم نهاد می‌توانند فعالیت‌های حمایتی و نظارتی را به چرخه بیندازند که به طور قابل ملاحظه‌ای در بهبود اثربخشی کلی سیاست‌های مبارزه با فساد و سیستم‌های پاسخگویی بهتر در هر دو بخش عمومی و خصوصی مؤثر است.

۲-۱- قانون اساسی

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به طور مستقیم نامی از سازمان‌های مردم نهاد دیده نمی‌شود، اما همواره یکی از مبانی جمهوریت نظام، حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت خود بوده است. در بند ۸ اصل سوم قانون اساسی، مشارکت عامه‌ی مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی،

^۱. U.N

^۲. Mariette & Glasbergen

اجتماعی و فرهنگی خویش ذکر شده است. اصل ۲۶ قانون اساسی نیز مقرر می‌دارد: احزاب، جمعیت‌ها، انجمن‌های سیاسی و صنفی و انجمن‌های اسلامی یا اقلیت‌های دینی شناخته شده آزادند، مشروط به این که اصول استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و اساس جمهوری اسلامی را نقض نکنند. هیچ کس را نمی‌توان از شرکت در آن‌ها منع کرد یا به شرکت در یکی از آن‌ها مجبور ساخت.

با مراجعه به تبصره ۱ ماده ۱ آیین‌نامه‌ی اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد ملاحظه می‌شود عناوین جمعیت، انجمن، مجمع و نظایر آن می‌تواند به جای واژه سازمان در نام‌گذاری به کار رود. با عنایت به این که اصل ۲۶ قانون اساسی به جمعیت‌ها و انجمن‌ها اشاره کرده است و هنگام نگارش قانون اساسی و بازنگری آن، واژه‌ی «سازمان‌های مردم‌نهاد» مصطلح نبوده و از سویی عناوین مطرح‌شده در اصل ۲۶ قانون اساسی از باب حصر نیست و تعیینی و مصداقی است می‌توان مفهوم موافق با اصل ۲۶ قانون اساسی را این‌گونه استنباط نمود که جمعیت‌ها از جمله سازمان‌های مردم‌نهاد به شرط رعایت استقلال و آزادی و رعایت مبانی اساسی جمهوری اسلامی ایران در تأسیس و فعالیت آزادند.

از آنجا که از سویی بند ۱ اصل سوم قانون اساسی مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی در نظام جمهوری اسلامی و بند ۲ بالا بردن سطح آگاهی عمومی با استفاده صحیح از وسایل جمعی و بند ۸ از سوی دیگر مشارکت عامه در تعیین سرنوشت خویش را مقرر نموده است و از طرفی دولت در معنای عام موظف است برای نیل به این اهداف از همه امکانات استفاده کند، به نظر می‌رسد مرجعی مردمی‌تر از تشکل‌های مردم‌نهاد نمی‌توان یافت که مبارزه با کلیه مظاهر فساد و تباهی و بالا بردن سطح آگاهی عمومی از طریق شفافیت‌آفرینی فعالیت کند و به عنوان یکی از امکانات که در صدر اصل سوم قانون اساسی یادشده می‌تواند بستر مبارزه با فساد و شفافیت‌آفرینی را فراهم کند.

در اصل هشتم قانون اساسی آن زمان که از واژه مردم استفاده شده، یکی از جلوه‌های فعالیت مردم در قالب سازمان‌های مردم‌نهاد تصور می‌شود. این اصل مقرر می‌دارد: در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده‌ی مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت که شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می‌کند. از مفهوم مخالف این اصل چنین برداشت می‌شود مبارزه با شر یا فساد وظیفه‌ای همگانی و متقابل بر عهده مردم است و از آنجا که مبارزه با فساد از طریق نهادهایی که سیاسی و انتفاعی نیستند و منفعتی مادی از فعالیت خود ندارند با توفیق بیشتری همراه است از این رو سازمان‌های مردم‌نهاد را می‌توان زمینه‌ساز مناسبی برای تحقق مبارزه با فساد معرفی نمود که با بهره‌گیری از اصل هشتم، تحقق مفاد آن را فراهم می‌کند.

۲-۲- سیاست‌های کلی

با امعان نظر به مفاهیم درونی و طبیعت سیاست‌های کلی نظام هر جا اندیشه‌ی شفاف‌سازی برای تأمین هدف‌های ملی باشد به عنوان یک سیاست کلی نظام تلقی می‌شود اما این هدف توجیه‌کننده هر وسیله‌ای نمی‌تواند باشد زیرا سازمان‌های مردم‌نهاد، خارج از حکومت به فعالیت می‌پردازند درحالی‌که سیاست‌های کلی نظام در بسیاری موارد به نهادهای حکومتی مربوط است.

یکی از سیاست‌های کلی نظام در دوره‌ی چشم‌انداز، ایجاد دسترسی به شبکه‌های اطلاع‌رسانی از طریق نهادها و مؤسسات است. ذیل بند سوم این سیاست‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد از جمله نهادها و مؤسسات مجاز هستند که به تناسب نیاز آنان و با رعایت اولویت‌ها و مصالح ملی حضور فعال و اثرگذار در زمینه‌ی تولید و عرضه اطلاعات و خدمات ضروری و مفید دارند.

در برنامه‌های توسعه‌ی پنج‌ساله نیز اهمیت نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در برنامه‌های ملی بالأخص شفاف‌سازی امور تأکید شده است. ماده ۱۴۰ قانون برنامه‌ی پنج‌ساله چهارم مقرر می‌دارد: به دولت اجازه داده می‌شود به منظور توسعه بخش خصوصی و جلب مشارکت تشکل‌های غیردولتی و سایر بخش‌های جامعه مدنی به ایجاد و توسعه‌ی نهادهای غیردولتی برای توسعه شفافیت کمک کند.

در بند ط قانون برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی پنجم بیان شده در راستای توسعه دسترسی جامعه به عدالت، دولت مکلف است در احقاق حق افراد علاوه بر استفاده از ارگان دولتی، از سازمان‌های مردم‌نهاد نیز استفاده نماید. از آنجا که وفق ماده ۲۳ این قانون، توسعه توانایی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد و در ماده ۱۰۲ تقویت سازمان‌های مردم‌نهاد در جهت نظارت همه‌جانبه پیش‌بینی شده است، دسترسی جامعه به عدالت که یکی از جلوه‌های آن مبارزه با فساد است، در گرو توسعه و تقویت سازمان‌های مردم‌نهاد است.

ماده ۳۹ برنامه ششم توسعه مقرر می‌دارد ارتقاء سلامت اداری و اقتصادی و مبارزه با فساد در این عرصه از طریق تدوین راهبرد ملی مبارزه با فساد صورت می‌گیرد. در بند سوم برنامه‌ی ششم توسعه یکی از نهادهای در کنار دولت برای آن نقش ملی و فرا ملی لحاظ شده است، سازمان‌های مردم‌نهاد هستند.

ماده ۳ مقرر می‌دارد: دولت مکلف است مشارکت و بهره‌گیری مناسب از ظرفیت نهادهای غیردولتی برای ایفای نقش ملی و فرا ملی را فراهم آورد. نتیجه اینکه در ارتقاء سلامت اداری و مبارزه با فساد، سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان نهادهای ملی به مبارزه با فساد می‌پردازند.

در قانون برنامه ششم نیز ملاک از آنجا که مطابق این ماده، امکان دسترسی به سامانه‌ی ثبت حقوق و مزایا برای عموم فراهم است جلوه‌ی نظارتی سازمان‌های مردم‌نهاد از نظر دسترسی به

اطلاعات که مترادف با شفافیت آفرینی است تقویت می گردد.

۳- قوانین عادی ناظر بر شفافیت و مبارزه با فساد

در قوانینی که به طور خاص در مورد مبارزه با فساد تدوین شده است، یکی از ابزارهای مبارزه با فساد، قرار دادن و انتشار اطلاعات و لزوم شفاف سازی آنهاست. به طور نمونه با توجه به مطلق بند الف ماده ۸ قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد که مقرر داشته: به منظور پیشگیری از شکل گیری فساد، تدوین سیاست ها و راهکارهای شفاف سازی اطلاعات و استقرار و تقویت نظام های اطلاعاتی و استاندارد سازی امور و مستند نمودن فعالیت های دستگاه های اجرائی برای ثبت و ضبط شفاف و جامع کلیه عملیات، اطلاع رسانی لازم به عموم مردم و همچنین تأمین نیازهای اطلاعاتی دستگاه های نظارتی و اطلاعاتی کشور ضروری می نماید.

افشا سازی ثروت متصدیان عمومی موجب افزایش نظارت بر آنها می شود و اگر به طور غیرمعمول ثروت آنها افزایش پیدا کرده باشد برای ادای توضیحات فراخوانده می شوند. نظارت گسترده به معنای تعدد مراجع نظارتی و حجم بالای کارمندان نیست؛ بلکه به معنای تحت شمول قرار گرفتن نهادها و دستگاه های بیشتری ذیل نهاد نظارتی می باشد. (مسیک^۱، ۲۰۰۹: ۷)

به نظر می رسد قانون گذار، چاره ی کار مبارزه با فساد را در شفاف سازی اطلاعات و شفافیت کلیه عملیات و دسترسی مردم به آنها پیش بینی نموده است. هنگامی که در ماده ۱۰ وزارت کشور موظف است تمهیدات لازم را درباره ی توسعه و تقویت سازمان های مردم نهاد در زمینه ی پیشگیری و مبارزه با فساد و سنجش شاخصه های فساد با رعایت مصالح نظام و در چهارچوب قوانین و مقررات مربوط فراهم آورد و گزارش سالانه آن را به مجلس شورای اسلامی ارائه نماید، استنباط می شود کارکرد مبارزه با فساد و شفافیت آفرینی از سویی وظیفه ی نهادهای دولتی و توسعه و تقویت مبارزه با آن به حکم صریح مقنن در ماده ی ۱۰ توسط سازمان های مردم نهاد فراهم می شود.

قانون گذار برای مبارزه با فساد از نهادهای دولتی متعددی نام برده است اما در میان نهادهای غیردولتی نامی از احزاب و انجمن های سیاسی دیده نمی شود و اختصاص یک ماده ی کامل به سازمان های مردم نهاد در قانونی که دقیقاً با عنوان مقابله با فساد تدوین شده است، ظرفیت سازمان های مردم نهاد در مقابله با فساد را تبیین می نماید.

از مهم ترین قوانین که ظرفیت سازمان های مردم نهاد را در مبارزه با فساد توسعه داده و عملاً باب مشارکت از حیث دفاع حقوق عمومی را فراهم کرده ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری است که امروزه مشارکت سازمان های مردم نهاد به عنوان یکی از عوامل حسن اداره ی کشور از

¹ Messick

جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود. مشارکت مذکور در نظام حقوقی می‌تواند در کارآمدی و ایجاد اعتماد عمومی نقش برجسته‌ای ایفا کند. قانون جدید آیین دادرسی کیفری باهدف عملیاتی کردن اهداف فوق، تعقیب دعوای عمومی را در دسته‌ای خاص از جرائم توسط این سازمان‌ها به رسمیت شناخته است. هرچند در متن قانون از سمت این سازمان‌ها به عنوان «اعلام‌کننده‌ی جرم» یاد شده است، اختیارات گسترده‌ای از قبیل اقامه‌ی دلیل و اعتراض به آرای صادره به آن‌ها واگذار شده است. در واقع، قانون به علت احتیاطی که در این زمینه به خرج داده است از ذکر عنوان «شاکی» در مورد آن‌ها خودداری کرده است. شاید بتوان گفت که با توجه به اختیارات پیش‌بینی شده، نقشی شاکی بدون ذکر عنوان برای این دسته از سازمان‌ها در نظر گرفته است زیرا در مواردی که جرم دارای بزه دیده‌ی خاص باشد، حسب مورد، کسب رضایت بزه‌دیده یا سرپرست قانونی او ضروری است.

ممکن است بیان شود که پیگیری و تعقیب جرائم عمومی از وظایف عمومی حاکمیت‌ها است و اشخاص خصوصی اعم از حقیقی و حقوقی (مانند سازمان‌های مردم‌نهاد)، تکلیف و وظیفه‌ای در این زمینه ندارند. دولت‌ها از طریق دادسرا و جمع‌آوری ادله‌ی مناسب و اعتراض نسبت به احکام بدوی، نقش خود را در این زمینه ایفا می‌کنند. ولی باید اذعان کرد که مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد، تعارضی با استدلال بالا ندارد زیرا سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان «چشمان بیدار» جامعه و حاکمیت به عنوان یار و مددکار دادستان به شمار رفته و با حضور فعالی که در سطح جامعه دارند نقش انکارناپذیری در کشف و تعقیب جرائم و به طور کلی پیشگیری از جرائم در سطح جامعه بر عهده دارند. از سوی دیگر با توجه به تخصصی بودن سازمان‌های غیردولتی و شناخت دقیق و همه‌جانبه‌ای که از بخش‌هایی اجرایی دارند به صورت دقیق و شفاف و با ارائه‌ی دلایل متناسب می‌توانند گام‌های چشمگیری در مسیر تأمین امنیت کشور ایفا کنند (کوشکی، ۱۳۹۲: ۷).

سازمان‌های مردم‌نهاد از طریق مشارکت و برگزاری اجلاس‌ها و کارگاه‌ها، زمینه‌ی بحث و تبادل نظر در مورد مسائل مربوط به فساد، ارتقاء و توانمندسازی پیشگیری از فساد را در دستگاه‌های ضد فساد سراسر دنیا فراهم می‌سازند.

۳-۱- منشور حقوق شهروندی و قانون انتشار و دسترسی آزاد اطلاعات

اگر بند دوم ماده‌ی یک آیین‌نامه‌ی اجرایی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات را مدنظر قرار دهیم، بهره‌مندی سازمان‌های مردم‌نهاد از این قانون نمی‌تواند پررنگ باشد زیرا در این صورت، اطلاعات به عنوان حریم خصوصی تلقی می‌شود و حریم خصوصی، قلمرویی از زندگی شخصی

فرد است که انتظار دارد دیگران بدون رضایت یا اعلام قبلی وی یا به حکم قانون یا مراجع قضایی آن را نقض کنند؛ از قبیل حریم جسمانی، وارد شدن، نظاره کردن، شنود و دسترسی اطلاعات شخصی فرد از طریق رایانه، تلفن همراه، نامه، منزل مسکونی، خودرو و آن قسمت از مکان های اجاره شده خصوصی نظیر هتل و کشتی و همچنین آنچه حسب قانون از قبیل اسناد تجاری و اختراعات و اکتشافات فعالیت حرفه ای خصوصی هر شخص حقیقی و حقوقی محسوب می شود (عظیمی، ۱۳۹۶).

مطابق این ماده، اطلاعات مربوط به هویت، احوال شخصی، وضعیت فردی، عقاید و باورها، پست الکترونیکی، عکس و فیلم و صوت و تصویر و عادات رفتاری و فردی از قبیل نام و نام خانوادگی، محل و تاریخ تولد، ازدواج، طلاق، مشخصات همسر، والدین و فرزندان، نسبت خانوادگی، ناراحتی های جسمی و روحی، شماره حساب بانکی و رمز عبور، محل کار و سکونت و همچنین اطلاعات شخصی مربوط به انجام امور تجاری، شغلی، تحصیلی، مالی، آموزشی، اداری، پزشکی و حقوقی جزء حریم خصوصی تلقی می شود.

اگر مطابق موارد ذکر شده حریم خصوصی افراد شامل حساب بانکی و اسناد تجاری فرد می شود و دارایی افراد مسئول و کارگزاران جمهوری اسلامی مطابق مواد یادشده محرمانه است، آنگاه می توان استنباط کرد اصولاً واژه ای تحت عنوان واژه ای «شفافیت» منعقد نمی شود که با تکیه بر آن سازمان های مردم نهاد به فساد زدایی بپردازند. این در حالی است که واژه ای مسئول به معنای پاسخگو و مورد سؤال خود به تنهایی گویای این مطلب است که مسئول با یک فرد خصوصی و حقیقی متفاوت است و آنچه او را متمایز می سازد استحاله از جایگاه حقیقی به جایگاه حقوقی است و در این صورت او متعلق به مردم است و به جز اطلاعات خانوادگی و بقیه موارد از جمله دارایی های او و فعالیت های ایشان مورد رصد افراد سؤال کننده است و چاره ای جز شفاف سازی این موارد برای عموم ندارد؛ بنابراین وجه لزوم پذیرش یک شخصیت حقوقی، حقوق عمومی است.

قانون، انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات ابهام این قوانین را در خصوص افراد عمومی روشن نموده است. از آنجا که در ماده ی ۷ این قانون از عبارت «عمومی» استفاده شده و مفاد فصل سوم قانون در خصوص ترویج شفافیت است، سازمان های مردم نهاد با استفاده از این قانون می توانند ذیل بند دوم تحت عنوان پاسخ به درخواست ها مقامات عمومی را رصد کنند. در این بین شفافیت آفرینی و مبارزه با فساد توسط سازمان های مردم نهاد به عنوان هدف اصلی برای تقاضای دسترسی به اطلاعات تلقی شود.

آنچه سازمان های مردم نهاد برای استفاده از قانون باید مدنظر قرار دهند تلاش برای رفع موانع است. یکی از موانع سازمان های مردم نهاد برای شفاف سازی مسائل و دسترسی به اطلاعات

درخواست سازمان، پرداخت هزینه و صرف وقت است. هر یک از مؤسسات عمومی باید جز در مواردی که اطلاعات دارای طبقه بندی هست، در راستای نفع عمومی و حقوق شهروندی دست کم به طور سالانه اطلاعات عمومی شامل عملکرد و ترازنامه (بیلان) خود را با استفاده از امکانات رایانه‌ای و حتی الامکان در یک کتاب راهنما منتشر سازد و در صورت درخواست شهروند با اخذ هزینه تحویل دهد. سازمان‌های مردم‌نهاد باید با جمع‌آوری اعانه و کمک‌های اعضا برای دسترسی به اطلاعات از کوشش دریغ نورزند و قانون‌گذار نیز مکلف است برای این دسته از سازمان‌ها که اهداف غیرانتفاعی دارند، دسترسی رایگان را لحاظ نماید.

از موانع دیگری که سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه‌ی شفافیت‌آفرینی با آن روبرو هستند، تبصره ماده ۱۰ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات است. در حالی که ماده ۱۰ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مقرر می‌دارد: مؤسسات مکلف‌اند در راستای نفع عمومی و حقوق شهروندی اطلاعات عمومی از جمله تمام سازوکارها یا آیین‌هایی که به وسیله آن‌ها اشخاص حقیقی و حقوقی و سازمان‌های غیردولتی می‌تواند در اجرای اختیارات آن واحد مشارکت داشته یا به نحو دیگری مؤثر واقع شوند را منتشر سازند و وفق این ماده ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد در دسترسی آزاد به اطلاعات برای شفافیت‌آفرینی برجسته می‌شود، تبصره ماده ۱۰ دستگاه‌هایی که زیر نظر مقام رهبری هستند را مستثنا نموده و سازوکاری که سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند در اجرای اختیارات آن واحد مشارکت داشته باشند یا به نحو دیگری مانند منابع مالی و ارقام بودجه آن‌ها مؤثر باشند منوط به عدم مخالفت مقام رهبری نموده است.

به نظر می‌رسد سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای دسترسی به اطلاعات و شفافیت‌آفرینی در این حوزه با دشواری روبرو هستند زیرا موافقتی نیز در این خصوص برای سازمان‌های مردم‌نهاد اعلام نشده و رویه‌ی عملی نیز این‌گونه است که دستگاه‌های زیر نظر مقام رهبری به صورت بسته عمل می‌کنند و منابع آن‌ها عموماً محرمانه و غیرقابل دسترسی است.

اگرچه مواد مربوط به حریم خصوصی در منشور حقوق شهروندی به محل سکونت، اماکن و اشیاء خصوصی و اطلاعات و داده‌های شخصی اشاره داشته با این وجود ذکر دو مورد از حقوق اساسی دسترسی به اطلاعات و دسترسی به فضای مجازی و حق شهروندان است که آزادانه و بدون تبعیض از امکان دسترسی و برقراری ارتباط و کسب اطلاعات و دانش بهره‌مند شوند؛ و ذکر حق تشکل و حق شهروندان است که در قالب اتحادیه‌ها، انجمن‌ها و نظام‌های صنفی در سیاست‌گذاری‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و اجرای قانون مشارکت مؤثر داشته باشند به فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد به طور کلی و با درج عبارت فعالیت‌های مدنی در حوزه‌های حقوق شهروندی حق هر شهروند است و سازمان‌های مردم‌نهاد باید حق دسترسی به اطلاعات و دادگاه صالح را برای

دادخواهی در مورد نقض حقوق شهروندی داشته باشند، بر فعالیت سازمان های مردم نهاد در حوزه شفافیت صحه گذاشته است.

۳-۲- قانون رسیدگی به دارایی مقامات، مسئولان و کارگزاران حکومتی

در ماده ۲ قانون رسیدگی به دارایی مقامات، مسئولان و کارگزاران جمهوری اسلامی ایران مقرر می دارد: به منظور افزایش اعتماد عمومی مردم به مسئولان جمهوری اسلامی ایران و ارتقای سلامت اداری از تاریخ لازم الاجرا شدن این قانون، یکی از شرایط تصدی سمت های موضوع این قانون، تعهد به ارائه فهرست دارایی های خود، همسر و فرزندان تحت تکفل، در قالب خود اظهاری به قوه قضائیه است.

ماده ۴ قانون رسیدگی به دارایی های مقامات، مسئولان و کارگزاران جمهوری اسلامی مقرر داشته است: «صورت دارایی افراد مشمول این قانون شامل موارد زیر است: ۱- کلیه اموال غیرمنقول و حقوق دارای ارزش مالی ۲- مطالبات و دیون ۳- سرمایه گذاری و اوراق بهادار ۴- موجودی حساب های مختلف در بانک ها، مؤسسات مالی و اعتباری و نظایر آن ها ۵- هرگونه منبع درآمدی مستمر». این ماده را می توان نقطه عطف این قانون دانست که به نظر می رسد جامعیت لازم را داشته و حتی از قوانین برخی کشور های دیگر که در رتبه بندی شاخص ادراک فساد بالاتر از ایران قرار دارند آن را جامع تر و برتر دانست. قانون گذار به خوبی در این ماده اموال و دارایی هایی که باید اعلام شود را شمرده و آن را دسته بندی کرده است. جامعیت این ماده از آنجایی معلوم می شود که قانون گذار از عباراتی مانند «کلیه»، «هرگونه» و «نظایر» استفاده کرده و راه را بر استدلال ها و توجیها ت مفسدان مبنی بر اینکه عمل یا برخی اقلام با ارزش آن ها جزو این ماده محسوب نمی شود را بسته است.

فهرست دارایی های افراد مشمول و نیز اسناد و اطلاعات مربوط به آن به جز در مواردی که در این قانون و آیین نامه ی ذیل آن تعیین شده است، محرمانه بوده و هر یک از مسئولان و کارکنان که حسب وظیفه مأمور تهیه، ثبت، ضبط و حفظ فهرست دارایی های افراد مشمول یا اسناد و اطلاعات مرتبط با آن، موضوع این قانون باشند و یا بر حسب وظیفه اسناد مذکور در اختیار آنان قرار گیرد، اگر عالماً عامداً مرتکب افشاء یا انتشار مندرجات این اسناد شوند و یا خارج از حدود وظایف اداری در اختیار دیگران قرار دهند یا به هر نحوی دیگران را از مفاد آن ها مطلع سازند، به یکی از مجازات درجه ی شش مقرر در ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ محکوم خواهند شد. همین مجازات در مورد کسانی نیز مقرر است که با علم و اطلاع مبادرت به افشاء، چاپ و یا انتشار اطلاعات مزبور نموده و یا موجبات افشاء، چاپ یا انتشار آن ها را فراهم نمایند.

۴- ظرفیت‌های فرا ملی و اقدامات پیش رو

۴-۱- قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد

قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد نیز قوانین زمینه‌ای در مورد نقش گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه‌ی مدنی، سازمان‌های مردم‌نهاد و سازمان‌های جامعه‌مدار را جهت جلوگیری و مبارزه با فساد، ارتقاء می‌بخشد. ماده ۱۳ این قانون مقرر داشته است: هر کشور عضو، در چهارچوب امکانات خود و طبق اصول اساسی قانون داخلی خود، اقدامات مقتضی را به عمل خواهد آورد تا شرکت فعالانه افراد و گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه‌ی مدنی، سازمان‌های مردم‌نهاد و سازمان‌های جامعه‌مدار را برای جلوگیری و مبارزه با فساد، ارتقاء دهد و آگاهی عمومی را در رابطه با وجود، علل، شدت و تهدید فساد ارتقاء دهد. مشارکت باید با انجام اقداماتی مانند موارد زیر تقویت شود:

الف - ارتقاء شفافیت و مشارکت مردم در فرآیند تصمیم‌گیری.

ب - تضمین این امر که مردم دسترسی مؤثر به اطلاعات دارند.

پ - انجام فعالیت‌های مربوط به اطلاع‌رسانی همگانی که به عدم تحمل فساد و نیز برنامه‌های آموزشی مردمی از جمله برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها کمک می‌کند.

ت - ارج نهادن، ارتقاء و حمایت از آزادی جهت یافتن، دریافت، نشر و توزیع اطلاعات مربوط به فساد.

این آزادی ممکن است منوط به بعضی محدودیت‌ها باشد اما این‌ها فقط همان‌هایی خواهند بود که قانون تعیین کرده و برای موارد زیر لازم هستند:

- احترام به حقوق یا حیثیت دیگران.

- حفظ امنیت ملی یا نظم عمومی یا بهداشت یا اخلاق عمومی.

از این رو هر کشور عضو اقدامات مقتضی را اتخاذ خواهد نمود تا تضمین کند که نهادهای ضد فساد مربوط موضوع این کنوانسیون مانند سازمان‌های مردم‌نهاد برای مردم شناخته شده‌اند و در صورت اقتضاء دسترسی به این نهادها را جهت گزارش دهی، از جمله به صورت ناشناس از هر حادثه‌ای که ممکن است طبق این کنوانسیون جرم تلقی شود، فراهم خواهد آورد.

مضافاً بند چهارم فصل هفتم و ماده ۶۳ قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد مقرر می‌دارد: تسهیل مبادله‌ی اطلاعات در بین کشورهای عضو در خصوص گرایش‌ها و الگوهای فساد و رویه‌های موفقیت‌آمیز جهت پیشگیری و مبارزه با آن و بازگرداندن عواید ناشی از جرم از جمله از طریق نشر اطلاعات مربوطه به

گونه‌ای که در این ماده ذکر شده است در قالب کمیسیون‌هایی متشکل از جامعه‌ی مدنی صورت گیرد.

بند ششم در خصوص نحوه‌ی همکاری مقرر نموده است: دولت با همکاری سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مربوط و سازوکارها و سازمان‌های غیردولتی هر کشور عضو، اطلاعات مربوط به برنامه‌ها، طرح‌ها، رویه‌ها و اقدامات اداری و قانون‌گذاری خود برای اجرای این کنوانسیون را برای فراهمایی کشورهای عضو فراهم خواهد کرد. فراهمایی یا همان کمیسیون‌های مبارزه با فساد در کشورهای عضو مؤثرترین راه دریافت و اقدام بر اساس اطلاعات از جمله اطلاعات دریافتی از درجه‌ی اعتبار قابل قبول برخوردار است زیرا به صراحت بند ۶ ماده ۶۳ قانون مال الذکر، داده‌های دریافتی از سازمان‌های غیردولتی مربوط که طبق تشریفات که فراهمایی کشورهای عضو در مورد آن تصمیم‌گیری خواهد کرد، به طور مقتضی معتبر شناخته شده‌اند نیز ممکن است مورد توجه قرار گیرد.

۲-۴- توصیه‌نامه «استانداردهای بین‌المللی در مبارزه با پولشویی و تأمین مالی تروریسم و اشاعه‌گری»

یکی از ظرفیت‌های مهم سمن‌ها که امروز در فضای داخلی کشور بسیار مورد چالش و بحث جدی قرار گرفته است؛ توصیه‌نامه «استانداردهای بین‌المللی در مبارزه با پولشویی و تأمین مالی تروریسم و اشاعه‌گری» می‌باشد. یک رویکرد چند وجهی در استفاده از سازمان‌های غیردولتی لازم خواهد بود. کارگروه حقوقی بین‌المللی می‌تواند با سازمان‌های غیردولتی (سازمان‌های غیردولتی)، خیریه‌ها و سفارتخانه‌های موجود همکاری کند تا به طور مثال همبستگی بین خشونت، قاچاق انسان و سازمان‌های تروریستی را ردیابی کند. این مهم است که قربانیان تروریسم از جمله کسانی که در معرض خشونت جنسی، قاچاق یا نسل‌کشی به عنوان یک تاکتیک تروریسم قرار گرفته‌اند - به همکاری با سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌هایی که اعتماد دارند ادامه دهند و برای حمایت از این گروه‌ها باید بودجه لازم تهیه شود.

این اطلاعات به کمک، جبران خسارت و عدالت به قربانیان تروریسم کمک می‌کند. پس از الحاق کشورمان به کنوانسیون بین‌المللی مقابله با تأمین مالی تروریسم (CFT) در مجلس یا مجمع تشخیص مصحلت نظام و لوایح مرتبط با FATF، این ظرفیت را برای نهادهای مدنی خصوصاً سازمان‌های مردم‌نهاد فراهم کند تا نظام یکپارچه در مقررات و مراودات مالی و بانکی را آموزش داده و از پولشویی و تأمین مالی تروریسم پیشگیری نماید. (پارکر و سیت^۱، ۲۰۱۳)

¹ Parker & Sitter

نتیجه‌گیری

مبارزه با شر یا فساد وظیفه‌ای همگانی و متقابل بر عهده‌ی مردم است. در رابطه با موضوعات مبارزه با فساد و شفافیت آفرینی قوانین بسیاری تدوین و به تصویب مراجع قانون‌گذاری رسیده است. رسیدن به شفافیت نیازمند دسترسی به اطلاعات و انتشار آن‌هاست. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند این مفاهیم را به‌خوبی ایجاد کنند.

سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه شفافیت آفرینی با موانعی روبرو هستند که برخی بدین شرح است: مستثنا بودن برخی از دستگاه‌ها از نظارت یا به‌نوعی به‌صورت بسته عمل کردن این دستگاه‌ها، عدم دسترسی به اطلاعات و دادگاه صالح برای دادخواهی و محدودیت قانونی. فهرست‌داری‌های افراد مشمول و نیز اسناد و اطلاعات مربوط به آن به‌جز در مواردی که در قانون و آیین‌نامه‌ی ذیل آن تعیین شده است، محرمانه هست پس افشاء یا انتشار مندرجات این اسناد خارج از حدود وظایف اداری باعث محکومیت به مجازات درجه‌ی شش خواهد شد.

از مهم‌ترین قوانین که ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد را در مبارزه با فساد توسعه داده و عملاً باب مشارکت از حیث دفاع حقوق عمومی را فراهم کرده ماده‌ی ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری است که امروزه مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان یکی از عوامل حسن اداره‌ی کشور از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود. قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد نیز قوانین زمینه‌ای در مورد نقش گروه‌های خارج از بخش دولتی مثل جامعه‌ی مدنی، سازمان‌های مردم‌نهاد و سازمان‌های جامعه‌مدار را جهت جلوگیری و مبارزه با فساد، ارتقاء می‌بخشد.

پیشنهادات

از آنجا که در مبحث مبارزه با فساد اصل استقلال و نفوذ ناپذیری مورد توجه قرار دارد و مبارزه با فساد از طریق نهادهایی که سیاسی و انتفاعی نیستند و منفعتی مادی از فعالیت خود ندارند با توفیق بیشتری همراه است از این‌رو سازمان‌های مردم‌نهاد را می‌توان زمینه‌ساز مناسبی برای تحقق مبارزه با فساد معرفی نمود. سازمان‌های غیردولتی می‌توانند از طریق مشارکت در فعالیت‌هایی مانند افزایش آگاهی‌ها، نقش تعاملی با ذینفعان مختلف و توسعه سیاست‌های مبارزه با فساد در هر دو بخش خصوصی و دولتی، نقش مهمی را در مبارزه با فساد بازی کنند. از آنجا که معیار ثابتی برای اشخاصی که باید اعلام‌داری کنند وجود ندارد و از طرفی ازدیاد افراد یادشده موجب سردرگمی قوه قضائیه می‌گردد و آن را از وظیفه اصلی خود بازمی‌دارد در این خصوص می‌توان با برگزاری نشست‌های مختلف با سمن‌ها به نتایج مثبت، همکاری و هماهنگی کامل رسید.

با توجه به اینکه اعلام اموال مقامات مشمول محدود به ابتدا و انتهای دوره مسئولیت آنان شده است و به حین خدمت آنان در دوره‌ی مذکور توجهی نشده است به نظر می‌رسد ماده مربوط به این قانون نیاز به بازبینی و ارتقاء دارد.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران، از عزیزانی که در فرآیند ویراستاری ادبی و صفحه‌آرایی این مقاله همکاری و راهنمایی داشتند، کمال تشکر و امتنان را دارند.

منابع

- حبیبی، نادر (۱۳۷۵)، فساد اداری، عوامل مؤثر و روش‌های مبارزه، تهران: انتشارات وثقی.
- خضری، محمد (۱۳۸۷). آسیب‌شناسی روش‌های مبارزه با فساد در ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، (۴۲).
- درخشان، داور، و وکیلان، حسن (۱۳۹۶). بررسی کارایی قوانین افشای اموال در کاهش فساد اداری با رویکرد تطبیقی، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، (۷۷ و ۷۸).
- راسخ، محمد (۱۳۸۵). ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون، فصلنامه مجلس و پژوهش، (۵۱).
- زارعی، محمد و محسن زاده، آریتا (۱۳۹۲). حقوق اداری دموکراتیک و پارادایم بوروکراسی وبری، اندیشه‌های حقوق اداری (مجموعه مقالات اهدایی به استاد دکتر منوچهر مؤتمنی طباطبایی)، تهران: انتشارات مجد.
- عظیمی، سید میثم، و غلامی، علی (۱۳۹۶). نظارت فناوریانه در پیشگیری وضعی از جرائم اقتصادی و چالش‌های آن با حریم خصوص اطلاعاتی، مجله مجلس و راهبرد، (۹۱).
- کانون اندیشه‌ی دانشجویان مسلمان دانشگاه صنعتی امیرکبیر (۱۳۸۰)، مجموعه مقالات فساد مالی در حاکمیت، تهران: موسسه‌ی فرهنگی خانه خرد.
- کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد (سند مریدا)، ۲۰۰۳.
- کوشکی، غلامحسین (۱۳۹۲). سازمان‌های غیردولتی: از انفعال تا مشارکت رو به فعال در تعقیب دعوای عمومی با نگاهی به قانون آیین دادرسی کیفری، مجله پژوهش حقوق کیفری، (۲)۱.
- موسوی، سمیرا (۱۳۸۲). بررسی علل فساد در سازمان‌های دولتی ایران، تهران: پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
- میدری، احمد (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر نظریه حکمرانی خوب، فصلنامه رفاه اجتماعی، (۲۲)۶.

References:

- Lambsdorff, J.G., "Background Paper to the 2004 Corruption Perceptions Index", Framework Document, Transparency International and the University of Passau. 2004.
- Mariette van Huijstee & Pieter Glasbergen, NGOs Moving Business: An Analysis of Contrasting Strategies, 2010, 49.
15. Messick, Richard E, Regulating Conflict of Interest: International Experience with Asset Declaration and Disclosure, Public Sector Governance Poverty Reduction and Economic Management, The World Bank. 2009, 7.
- Paul, Samuel, Strengthening public sector accountability, World Bank Discussion Papers; 136, The World Bank, Washington, D.C. 1991.
- Tom Parker & Nick Sitter, Fighting Fire with Water: NGO and Counter-Terrorism Policy Tools." GR:EEN - Global Re-ordering: Evolution through European Networks. Central European University Global Policy, ۲۰۱۳
- U.N. Convention Against Corruption, art. XIII (1), adopted by the U.N. General Assembly Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41.

-United Nations. United Nations Handbook on Practical Anti-Corruption Measures for Prosecutors and Investigators. United Nations. 2004 .